

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ

ТРАНСФОРМАЦІЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Колективна монографія

За редакцією
д.е.н., проф. С.Ф. Смерічевського

ДОНЕЦЬК
«ВІК»
2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ

**ТРАНСФОРМАЦІЯ БАНКІВСЬКОГО
СЕКТОРУ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

МОНОГРАФІЯ

За редакцією

д.е.н., проф. С.Ф. Смерічевського

ДОНЕЦЬК
«ВІК»
2013

УДК 336.71
ББК У 262.1
Т 65

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор О.М. Ковалюк
доктор економічних наук, професор Т.А. Васильєва
доктор економічних наук, професор Т.Д. Косова

Рекомендовано до друку вченою радою
Донецького державного університету управління
(протокол № 3/14 від 22.11.2012)

Колектив авторів:

д.е.н., професор Смерічевський С.Ф., Філіпова Ю.О. – вступ, розділ 1.1; к.е.н., професор Циганов О.Р. – розділ 1.3; к.е.н. Веселий І.О. – розділи 3.2–3.3; к.е.н., доцент Кірієнко О.Е. – розділ 3.1; к.е.н. Кірізлєєва А.С. – розділ 1.2; к.е.н. Ковальова Ю.М. – розділ 2.2; Семенов А.С. – розділ 2.1; Пономарьова В.С. – розділ 2.3.

Т 65 Трансформація банківського сектору України в умовах глобалізації: монографія / М-во освіти і науки, молоді та спорту України; ДонДУУ; за ред.: С.Ф. Смерічевського; кол. авт.: С.Ф. Смерічевський, О.Р. Циганов [та інш.]. – Донецьк: «ВІК», 2013. – 228 с.

ISBN 978-966-430-137-1

У монографії розглянуто проблемні питання трансформації банківської системи України з метою надання їй світового рівня конкурентоспроможності. Досліджено еволюцію, концепції конкуренції, виявлено закономірності, які пов'язані зі зростаючим впливом на конкуренцію інновацій, системи цінностей, пріоритетів, традицій, моралі, етики її суб'єктів. Виявлено особливості, рівні, види конкуренції в банківському секторі національної економіки. Обґрунтовано концепцію удосконалення конкурентної політики в банківській системі. Основними напрямками досліджень є: державне регулювання конкурентного середовища в банківському секторі, дієвість практики захисту економічної конкуренції на банківському ринку, вплив іноземного капіталу на конкуренцію в банківській сфері. В межах концепції розроблено методичний підхід до оцінки регіональної банківської конкуренції, методичні рекомендації щодо оцінки рівня олігополістичної конкуренції, а також цінової і нецінової банківської конкуренції.

Для науковців, викладачів, аспірантів, керівників та фахівців-менеджерів банків, працівників органів виконавчої влади, а також студентів економічних спеціальностей навчальних закладів.

ISBN 978-966-430-137-1

ББК У 262.1

© Колектив авторів, 2013
© Донецький державний університет
управління, 2013

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи конкурентної політики в банківському секторі національної економіки.....	8
1.1 Еволюція концепцій конкуренції, її особливості в умовах глобалізації.....	8
1.2 Особливості, рівні, види конкуренції в банківському секторі національної економіки.....	24
1.3 Концепція удосконалення конкурентної політики в банківському секторі національної економіки.....	41
РОЗДІЛ 2 Оцінка конкурентної політики в банківському секторі національної економіки.....	56
2.1 Державне регулювання конкурентного середовища в банківському секторі.....	56
2.2 Дієвість практики захисту економічної конкуренції на банківському ринку.....	66
✓ 2.3 Вплив іноземного капіталу на конкуренцію у банківській сфері.....	77
РОЗДІЛ 3 Науково-практичні рекомендації щодо удосконалення конкурентної політики в банківському секторі національної економіки.....	91
3.1 Методичний підхід до оцінки регіональної банківської конкуренції.....	91
3.2 Методичні рекомендації щодо оцінки олігополістичної банківської конкуренції.....	102
3.3 Методичні рекомендації щодо оцінки цінової і нецінової банківської конкуренції.....	116
ВИСНОВКИ.....	132
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	135
ДОДАТКИ.....	153

ВСТУП

Розвиток України неминуче підвищує відкритість національної економіки, ступінь її інтегрованості до європейського та світового простору. Створення належної бази для набуття Україною повноправного членства в ЄС є одним з головних завдань сучасного етапу. Між тим, в умовах світової економічної кризи Україна демонструвала регрес у більшості світових рейтингів, зокрема за індексами економічної свободи і сприйняття корупції. Про гірку ситуацію дуже яскраво було продемонстровано у звіті Всесвітнього економічного форуму «Про глобальну конкурентоспроможність 2009-2010», згідно з яким Україна погіршила свій результат на 10 позицій, посівши 82 місце серед 133 країн світу. У розділі «Фінансова політика», де оцінюється ступінь розвитку фінансової системи та органів регулювання, розрив між середньосвітовим значенням та індексом України становив 18,5 відсоткових пунктів. Однією з головних причин такого низького результату є незадовільна реструктуризація банківської системи.

Процес створення національної фінансово-кредитної системи ринкового типу, необхідність формулювання і розвитку стабільної та конкурентоспроможної банківської системи зумовлюють підняття на якісно новий рівень проблем визначення стратегічних напрямів розвитку банків, зміни їх місця та ролі у загальній фінансово-кредитній системі, виявлення сучасних тенденцій їх розвитку. З огляду на це трансформація банківської системи на нинішньому етапі розвитку ринкових відносин набуває першочергового значення. Головною ж задачею такої трансформації є надання банківській системі світового рівня конкурентоспроможності.

Сьогодні у вітчизняній банківській системі, як і в інших сферах національної економіки, відбувається становлення конкурентних засад. Рівновага на банківському ринку, а отже і стабільність банківської системи безпосередньо залежить від стану конкуренції. Роль банків як регуляторів грошового обігу, центрів акумуляції

грошових ресурсів та їх перерозподілу покладає на них велику відповідальність перед суспільством.

Формування ефективного конкурентного середовища є комплексним завданням і охоплює весь спектр напрямів діяльності – від завершення структурної перебудови економіки і формування традицій цивілізованих ринкових відносин, створення умов для стабільності і безпечного господарювання, запровадження прозорого і відкритого механізму захисту вітчизняної економіки, бізнесу, до шпобігання недобросовісної конкуренції, антиконкурентним діям органів влади і управління.

Глобалізаційні процеси і відкритість економіки України вчиняють значний вплив на стан і динаміку конкурентного середовища в усіх сферах і, зокрема, в банківському секторі. Саме тут конкуренція проявляється найбільш вагомо, що пов'язано з швидким проникненням іноземного капіталу. Проникнення іноземних банків в Україну, контролювання ними на теперішній час 42,9 відсотків вітчизняної банківської системи створюють жорсткі конкурентні умови, вимагають уповноваженні банки постійно оцінювати власну конкурентну позицію, змінювати конкурентну політику, винаходити інноваційні заходи її поліпшення. Безумовно, в таких обставинах держава не може бути індиферентною до проблем управління конкуренцією, яке потребує удосконалення методів та інструментів реалізації грошово-кредитної політики. Адже від здатності банківської системи ефективно і стабільно функціонувати в складних конкурентних умовах залежить загальне економічне становище держави.

Управління конкурентоспроможністю банківської системи – це складний та багатогранний процес, здійснювати який необхідно за багатьма напрямками. Розвиток, підтримання та захист добросовісної економічної конкуренції повинні стати однією з тих проблем, розв'язання яких силами всього суспільства може і повинно сприяти економічному зростанню та підвищенню добробуту громадян України.

За таких обставин саме життя потребує наявності адаптованої теорії конкуренції, заходів її практичного використання. Саме це є метою монографії.

Таким чином, в монографії вирішується одна з важливих трансформаційних задач – задача розробки теоретичних положень, методичних і практичних рекомендацій щодо удосконалення конкурентної політики в банківському секторі для стабільності функціонування національної економіки.

Значний внесок у розвиток теорії конкуренції та державного регулювання нею внесли зарубіжні вчені: Б. Бенсуссан, Дж. Л. Дейлі, Д. Кейнс, А. Маршалл, Д. Милль, Ф. Найт, Т. Нільсон, Дж. О'Шонессі, Н. Пірсі, М. Портер і інші. Проблемам зміцнення конкурентоспроможності національної економіки присвячені праці О. Азарян, Я. Базилюка, В. Дергачової, Я. Жаліло, Л. Калініченко, Б. Кваснюка, І. Крючкової, І. Тараненко, М. Цебренко і інші. Питання формування і реалізації конкурентної політики держави в банківському секторі національної економіки досліджували вітчизняні вчені: Е. Андропова, В. Білошапка, У. Грудзевич, А. Дроб'язко, Н. Дунас, О. Жаворонкова, А. Керімов, В. Кутовенко, М. Люзняк, О. Момот, О. Неізнестна та інші.

Утім, наукове обґрунтування об'єктивних, незалежних від кон'юнктурних міркувань та політичних течій, методів, принципів і інструментів управління конкуренцією потребує подальшого удосконалення.

Теорія і методика монографії ґрунтується на фундаментальних положеннях сучасних економічних теорій. У монографії було використано такі методи: системний підхід (при узагальненні концепцій конкуренції), кореляційно-регресійний аналіз (при моделюванні кількості відділень у регіоні від чисельності постійного населення у регіоні, залежності депозитної і кредитної ставки від обсягу депозитів і кредитів), ряди розподілу (для аналізу розподілення філій і відділень банків за регіонами), коефіцієнтний аналіз (для оцінки показників конкуренції і концентрації банківських установ), нормативний метод (для розподілу комерційних банків

України на групи за розмірами активів), бальний метод (для оцінки якості банківських послуг), рейтинговий аналіз (для оцінки цінової конкуренції).

Інформаційну базу досліджень становлять законодавчі і нормативні акти, що регулюють економіку та управління національним господарством, фінансово-банківською системою; офіційні статистичні та інформаційно-аналітичні матеріали; дані фінансової звітності банків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ В БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1 Еволюція концепцій конкуренції, її особливості в умовах глобалізації

Останнім часом система міжнародних відносин зазнала глибоких змін, новою істотною межею яких стала глобалізація. Існує багато різних визначень суті процесу глобалізації - як загальних, так і спеціалізованих (глобалізація економіки, глобалізація фінансів), і вузькоспеціалізованих (глобалізація товарних ринків, глобалізація ринків капіталу, глобалізація ринків страхових послуг і так далі) [3, с. 97]. Глобалізація - це процес інтернаціоналізації фінансових, торговельних потоків через зміни в технологіях, комунікаціях, транспорті, а також перехід від національних до міжнародних ринків як до головної арени економічної конкуренції [4, с. 62].

В історичному ракурсі підстава розвитку міжнародного співробітництва - процес виникнення локальних особливостей, що формують національні конкурентні переваги або недоліки. Глобалізація призводить до зростання конкуренції у світовому масштабі через поглиблення міжнародної спеціалізації і поділу праці. Роль національних ринків поступово трансформується в напрямі зміцнення ролі великих мереж взаємодії над малими. Це визначальна риса сучасного етапу генезису міжнародних зв'язків. Альтернатив міжнародної взаємодії у контексті сталого розвитку сьогодні не має жодна країна.

Конкурентна боротьба, незважаючи на вдавану безсистемність, заснована на певній стратегії учасників ринку в захисті і відстоюванні своїх інтересів. Поняття «конкуренція» (від лат. *concurrentia*, лат. *conspicere* - збігаюся, стикаюся) увійшло в економічну теорію з побутової мови. Протягом тривалого часу воно означало тільки незалежне суперництво двох і більше осіб (конкурентів), зацікавлених в досягненні однієї мети - отриманні максимального

прибутку. Поширеною є думка, що конкуренти завдають збитки або погрожують один одному. Але сучасні теорії і дослідження взаємозв'язків між конкурентами зосереджуються не лише на конкурентних, але і на кооперативних зв'язках. Фірми можуть брати участь і отримувати вигоду одночасно від кооперації і конкуренції, тому слід надавати особливе значення цим двом типам зв'язків одночасно. Найбільш складним, але найбільш корисним взаємозв'язком між конкурентами є «конкурент-кооперація», коли два конкуренти і конкурують, і співробітничать один з одним [5, с. 425].

Жодне поняття в економіці ніколи не вдається визначити настільки чітко, щоби його зміст залишався зрозумілим в будь-яких обставинах. Не є виключенням і еволюція категорії «конкуренція», її ототожнення з досконалим ринком і економічною рівновагою. У силу своєї суперечливої природи конкуренція несе в собі одночасно як позитивні, так і негативні наслідки і дії. З одного боку, вона виступає як зовнішня примусова сила, що спонукає її учасників у процесі реалізації своїх власних господарських інтересів на мікрорівні сприяти суспільному прогресу. Враховуючи, що негативні наслідки конкуренції органічно властиві ринковому механізму, заснованому на приватній власності (стихія, анархія), необхідно в конкурентній стратегії постійно передбачати локалізацію цих наслідків [6, с.59]. Стратегія - це принципове рішення того, як використовувати ресурси для подолання «опору», що заважає досягненню цілей [7, с. 402].

В умовах глобалізації виникає гіперконкуренція, яку Філюк Г.М. визначає як жорстку конкурентну боротьбу між макро- та мегасекторними суб'єктами (ТНК, глобальними компаніями, окремими державами, регіональними об'єднаннями) за використання ресурсних потенціалів національних економік і територій, за домінування на глобальному ринку [8, с. 112]. Суперечливість впливу гіперконкуренції на процес трансформації ринкових структур проявляється в тому, що вона веде, з одного боку, до загострення конкурентної боротьби між ТНК, глобальними компаніями, окремими державами, регіональними об'єднаннями, а з другого – до скорочення кількості суб'єктів ринку, зменшення загального

масштабу конкуренції та посилення монополізації економіки у глобальному масштабі.

Глобальна конкуренція - новий феномен у сучасному світі [9, с.35]. Основи глобальної конкуренції як нового феномена почали формуватися в часи зародження економічного імперіалізму. Важливим етапом перетворення міжнародної конкуренції в глобальну конкуренцію була «холодна» війна, яка завдала СРСР більшої економічної шкоди, ніж Друга світова війна, довівши цю наддержаву через відповідні економічні механізми до стану міжнародної неконкурентоспроможності та загибелі.

Сучасні дослідники проблем конкурентоздатності солідарно відзначають, що в умовах постіндустріалізму і постекономізму зростаючу (якщо не визначальну) роль у формуванні рівня міжнародної конкурентоспроможності відіграють культура та соціально-економічні чинники. Під впливом процесів силової глобалізації та глобальної конкуренції відбувається жорсткий і незворотний поділ людей, соціальних груп, національних суспільств за ступенем їх участі у створенні та використанні високих (інформаційних) технологій і рівнем багатства, незалежності та конкурентоспроможності [10, с. 154]. В процесі розвитку теорія конкуренції визначила свої істотні відмінності від багатьох інших економічних вчень і зайняла гідне місце в економічній науці. Еволюція теоретичних засад конкуренції у різні періоди розвитку суспільства та продуктивних сил визначала різні доміанти конкурентоспроможності країни. Систематизація наукової літератури в еволюційному контексті дозволяє виділити такі наукові концепції, що характеризують суть конкуренції (табл. 1) [11].

На раціональній концепції базуються моделі класичної та неокласичної школи. Однак вона не враховує можливості монополізації ринків збуту, джерел сировини, результатів науково-технічного прогресу, вигідних умов отримання кредиту, кваліфікованої робочої сили тощо, що також є наслідком конкурентної боротьби.

Таблиця 1.1

Основні концепції конкуренції (побудовано за даними [11])

Назва концепції	Представники	Сутність
Рациональна ринкова (неокласичний taxia)	А. Сміт Д. Рікардо Дж. С. Міль У. Джевонс Л. Вальрас	Конкуренція є механізмом забезпечення саморегулювання ринкової економіки
Структурна	Ф. Еджуорт, А. Курно, Дж. Робінсон, Е. Чемберлін	Існує чотири типи ринків: досконалої конкуренції, монополістичної конкуренції, олігополії та монополії.
Ігрової конкуренції	А. М. Брандербургер, Б. Дж. Нейлбафф, Дж. Ф. Мур	У бізнесі немає фатальної невідворотності виграшу одних та програшу інших; отримати вигоду може багато учасників. Застосовує теорію ігор, яка дає змогу проводити гнучкі комбінації: змінювати за вибором склад гравців, варіювати цінностями, що вносяться учасниками бізнесу, визначати правила і тактику гри, її масштаби та рамки.
Конкурентних переваг країни	М. Портер	На створення конкурентної переваги впливає чотири фактори: 1) факторні умови; 2) умови для ефективного попиту; 3) пов'язані та підтримуючі галузі; 4) стратегія фірм, структура та конкуренція в галузі
Інноваційна концепція інтелектуальної лідерства	Г. Хемел, К. Прахалад	Конкуренція – це вже не «продукт проти продукту», «ефективність проти неефективності», а «нелінійна» інновація проти «лінійної»
«Нової економіки», або гуманітарного і людського капіталу	М. Грановетер, М. Кастельє, Р. Сведберг, А. Сен, А. Трен, Р. Холінгсворт, Ф. Шміттер	Конкурентоспроможність національної економіки визначається правовими нормами, адміністративними рішеннями, пануючою в суспільстві системою цінностей, пріоритетів, традицій, моралі, етики

Позиції структурної концепції у західній економічній думці є настільки впливовими, що сам термін «конкуренція» найчастіше застосовується саме у структурному розумінні. Ринок називається конкурентним, коли кількість фірм, що реалізують однорідний продукт, настільки велика, а частка конкретної фірми настільки мала,

що жодна фірма і самостійно не може істотно вплинути на ціну товару шляхом зміни обсягу продажів. У рамках концепції співконкуренції психолог Дж. Ф. Мур розвинув теорію підприємницьких екосистем. Він порівняв середовище бізнесу із живим природним середовищем (екологічною системою), в якій мають місце не тільки боротьба, але й еволюція, співробітництво та взаємозалежність.

Інноваційна концепція інтелектуального лідерства найважливішою умовою інтелектуального лідерства визначає вміле використання потенційних можливостей, нового продукту, ключових компетенцій, стратегічних намірів ведення бізнесу з елементами проектування для отримання конкурентних переваг. Основна увага в працях класиків приділялася ціновій конкуренції. Так, А. Сміт, пояснюючи, чому скорочення пропозиції призводить до зростання цін, посилався на конкуренцію, яка «зараз же почнеться» серед покупців; а коли пропозиція занадто велика, ціна падатиме тим нижче, чим більше конкуренція між продавцями, залежно від важливості для них швидше збути цей товар» [12, с. 313].

А. Сміт відмічав, що конкуренція позбавляє учасників ринкового процесу влади над ціною і чим чисельніші економічні суперники, тим швидше між ними виникає боротьба за переваги за допомогою нарощування або збиття цін, тим важче їм вступати в змову. Отже, конкуренція - це процес реакції на нову силу і спосіб досягнення нової рівноваги, суттю якої є боротьба конкурентів за відносні переваги. А. Сміт визначав п'ять умов конкуренції: конкуренти повинні діяти незалежно, а не в змові; число конкурентів має бути достатнім, щоби виключити екстраординарні прибутки; економічні суб'єкти повинні мати певні знання про ринкові можливості; має бути свобода дії відповідно до цього знання; необхідний певний час, щоби напрям і об'єм потоку ресурсів стали відповідати бажанню власників.

Ідея досконалої конкуренції, теоретичні основи якої заклав А. Сміт і розвинув Д. Рікардо в «Принципах політичної економії і оподаткування», сформувала модель, що пояснює, яким чином

ринкові (природні) ціни в довгостроковій рівновазі узгоджуються з принципами децентралізованого управління і сприяють розвитку економіки. Саме конкуренція встановлює мінову вартість товарів на такому рівні, при якому після видачі заробітної плати за працю, необхідну для їх виробництва, і покриття усіх інших витрат, що вимагаються для того, щоби вживаний капітал зберігав стан своєї первинної придатності, залишок вартості або надлишок її буде в кожній галузі пропорційний вартості витраченого капіталу [13].

Дж. С. Міль відмічав: зважаючи на те, що конкуренція є єдиним регулювальником цін, заробітної плати, ренти, вона сама по собі є законом, який встановлює правила цього регулювання [14, с.505]. На його думку конкуренція має бути досконалою, а економіка вільною від надмірного втручання держави. В цьому випадку «невидима рука» ринку забезпечить оптимальний розподіл ресурсів. Економічний прогрес, згідно Миллю, пов'язаний з науково-технічним прогресом, зростанням безпеки особи і власності. Росте виробництво і накопичення, податки стають ще ліберальнішими, покращуються ділові здібності більшості людей, удосконалюється і розвивається кооперація. Усе це призводить до зростання ефективності, тобто до зниження витрат виробництва і зменшення вартості (за винятком вартості продуктів і сировини).

Розроблена Л. Вальрасом модель загальної економічної рівноваги відбиває взаємозв'язок ринків готової продукції і ринків чинників виробництва в умовах ринкового механізму господарювання з досконалою конкуренцією, що призводить до єдиної рівноваги безлічі ринків. Вона дозволяє зрозуміти, що визначення цін на вироблювані для ринку продукти і цін чинників виробництва може бути тільки одночасним, а не по черговим в тому або іншому порядку, що часткова рівновага на певній кількості ринків не гарантує загальної рівноваги для усієї економіки з цією кількістю ринків.

У. Джевонс розділяв положення «класиків» про досконалу конкуренцію, що дозволяє продавцям і покупцям бути доступними один для одного і мати повну взаємну інформацію [15, с.297], він

чітко сформулював значення інформованості учасників ринку у формуванні досконалої конкуренції, а досконалий ринок характеризується двома умовами:

1) ринок теоретично ідеальний (досконалий), коли усі економічні суб'єкти володіють вичерпними знаннями про умови пропозиції і попиту і витікаючі з цього мінові відношення;

2) має бути абсолютно вільна конкуренція, щоби кожний здійснював обмін з кожним за наявності хоча би щонайменшої вигоди. Має бути виключена будь-яка таємна змова, що має на меті поглинання товарів і затримку збуту для створення неприродних мінових відносин.

На відміну від У. Джевонса, що дотримувався моделі досконалої конкуренції, увагу Ф. Еджуорта привертала проблеми економічної теорії, пов'язані з обмеженням конкуренції і ціною дискримінацією (price discrimination). Відомий, зокрема, його вклад в теорію олігополії (модель Бертрана-Еджуорта). На його думку, конкуренція вимагає: невизначено великого числа учасників з обох боків ринку; повної відсутності обмежень поведінки; повної подільності товарів, що продаються. Сучасна теорія досконалої конкуренції додатково включає в умови конкуренції Ф. Еджуорта два елементи - рухливість ресурсів і модель стаціонарної економіки, які розроблені Дж. Кларком, найбільш впливовим із його послідовників. Вважалося, що достатня обізнаність про можливості отримання доходу і відсутність штучних перешкод для пересування можуть забезпечити мобільність ресурсів. Проте існують і технологічні обмеження темпів переміщення ресурсів з одного місця на інше або з однієї галузі в іншу, на які звернув увагу А. Маршалл [16, с.87]. Він уперше піддав критиці «умовності» моделі чистої конкуренції, зокрема, він пише «про страх зіпсувати ринок» і про фірми, що мають криві попиту з негативним нахилом. Розробка теорії часткової і довгострокової стійкої рівноваги на ринку, а також урахування розвитку технології і споживчих переваг при визначенні відносних цін дозволили створити основи теорії нової моделі конкуренції - монополістичної. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. змінилися сталі погляди на конкуренцію і її

рові в економіці. Основній критиці піддавалася модель досконалої конкуренції за надмірну увагу тільки одному виду конкуренції - ціновій і неможливість розкрити з її допомогою суть динамічної конкурентної боротьби, а також ігнорування впливу держави на розвиток підприємництва. Ф. А. Хайек відмічав, що якби модель досконалої конкуренції коли-небудь існувала в реальній державі, то не було би ніяких обмежень в усіх сферах діяльності. Але це фактично неможливо, оскільки обмеження з боку держави життєво необхідні [17, с.346]. Як відомо, у рамках кейнсіанського напрямку конкуренція розглядається як недосконалий і у край витратний механізм досягнення збалансованості економічної системи, а у рамках неокласичного напрямку - як швидкий і ефективний спосіб оптимального розподілу ресурсів. Оригінальність позиції Хайєка полягає в тому, що він перший розглянув конкуренцію як процедуру, що примушує підприємця у пошуках високого прибутку шукати нові продукти, використовувати нові ринки сировини, шукати нові виробничі комбінації, які і забезпечують динамічний розвиток економічної системи. У рамках концепції «індивідуалізму розвитку» Хайєка характерний акцент на творчу спрямованість людини, прагнення до нового, до відшукування або створення потреб, які ніхто не задовольняє або задовольняє не повною мірою. Таким чином здійснюється у Хайєка зв'язок свободи і прогресу.

Усупереч уявленню про внутрішню збалансованість ринкової економіки, Дж. Кейнс теоретично довів, що механізм ринкової конкуренції за нових умов економічного розвитку не в змозі самостійно, без втручання держави забезпечити ефективне використання головних факторів виробництва й відповідну рівновагу процесу розширеного відтворення [18, с.211].

Критики досконалої конкуренції приводили два істотних аргументи, властивих ринку, що розвивається:

1) Підприємці в гонитві за прибутком і у намаганні поліпшити свої економічні позиції звільняються від обмежувальних пут конкуренції. Злиття фірм, таємні змови компаній - усе це сприяє послабленню конкуренції і ухиленню від її регулюючої дії.

2) Технічний прогрес, який ринкова система заохочує, сприяє занепаду конкуренції. Новітня технологія, як правило, вимагає: а) використання значного обсягу капіталу; б) великих ринків; в) комплексного, централізованого і суворо інтегрованого ринку. Досягнення максимальної ефективності на основі застосування новітньої технології часто вимагає існування невеликого числа відносно великих фірм, а не великого числа відносно дрібних. Висловлюючи стурбованість цими обставинами, Ф. Найт в роботі «Ризик, невизначеність і прибуток» писав, що перспектива монопольних прибутків створює значні стимули для безперервної і необмеженої експансії фірм, і їх слід урівноважити іншими, рівномогутніми, які би сприяли скороченню ефективності (у виробництві грошового доходу) з ростом розмірів для збереження хоча би залишків конкуренції [19, с.49].

Основною сферою протидії неокласичної школи і нового напрямку, що зароджувався, стали дискусії навколо питань ціноутворення, що почалися з появи роботи П. Сраффи «Закономірності отримання прибутків в умовах конкуренції». Він доводив, що під впливом розширення масштабів виробництва великі компанії отримують додаткові переваги, які вони можуть реалізувати, тільки порушуючи дію механізму чистої конкуренції і чинячи безпосередній вплив на ціноутворення [20, с.99].

Роботи Дж. Робінсон «Економічна теорія недосконалої конкуренції» і Е. Чемберліна «Теорія монополістичної конкуренції» підсумували дискусії про характер ціноутворення в умовах монополії і про виникнення нецінових форм конкуренції. Згідно теорії Е. Чемберліна [21, с.93], якщо в одній галузі конкурують дві (дуополія) або декілька (олігополія) великих фірм, то кожна може вибрати варіант цінової або нецінової конкуренції. Вибір першого варіанту вимагає від компанії великих фінансових витрат, свідчить про великий розрив в ефективності і фінансовій потужності окремих учасників ринку і розрахований, як правило, на витіснення або поглинання конкурента. Проте подібна ринкова стратегія переслідується в багатьох країнах діючим конкурентним правом.

Тому типовими є нецінові методи внутрішньогалузевої конкуренції. До них відносяться: додаткові вкладення в НДДКР з метою підвищити якість і посилити відмінності своєї продукції від товарів конкурента; реклама, додаткові послуги; промислове інжинірингство тощо. Е. Чемберлін критикував модель досконалої (чистої) конкуренції за штучність і неадекватне віддзеркалення існуючих реальностей ринку. При будь-якій великій кількості виробників і продавців цього виду товару кожен з них пропонує споживачам по суті свій особливий, диференційований продукт. Диференціація продукту впливає з багатьох умов: конструктивні особливості, форма пропозиції, оригінальна реклама, особлива торгівельна марка; особливий набір послуг, супроводжуючий пропозицію продукту, персональні властивості продавця, його ділова репутація і іміджеві складові; конкретне місце розташування тощо.

З урахуванням цього, кожен продавець товару або послуг формує своє власне коло покупців, свій власний субринок, на якому він виступає як частковий монополіст, регулюючий ціну. При цьому об'єм пропозиції виявиться дещо нижче, ніж при досконалої конкуренції, рівень ціни дещо вищий. У сучасній економіці часткова монополізація охопила практично усі сфери ринку і стала значно глибше, оскільки практично не залишилося повністю стандартизованих, недиференційованих продуктів і послуг різних компаній. Конкуренція між частковими монополістами зробилася жорстокою. Співвідношення елементів монополії і конкуренція в різних секторах різняться. Така ж різна в них реакція суб'єктів на зміну ринку. Так, на розширення попиту галузі з сильними елементами монополізації реагують підвищенням цін, а галузі з елементами чистої конкуренції - розширенням пропозиції (випуску) продукції. Таким чином, до середини ХХ ст. сформувався загальні уявлення про суть конкуренції і її основні рушійні сили, що виразилися в постулюванні чотирьох класичних моделей: досконалої (чистої) конкуренції, монополістичної, олігополістичної конкуренції і чистої монополії (табл. 1.2).

Таблиця 1.2
Теоретичні моделі конкуренції і еволюція поглядів на них

Характеристика	Конкуренція			Чиста монополія
	Чиста досконала	Монополістична	Олігополістична	
Кількість і розміри фірм	Безліч дрібних господарюючих суб'єктів	Безліч дрібних господарюючих суб'єктів	Невелике число господарюючих суб'єктів, серед яких великі	Один господарюючий суб'єкт
Тип і характер продукції	Однорідна стандартизована продукція	Різноманітна диференційована продукція (якість, торговельна марка, канали збуту, сервіс, обслуговування)	Стандартизована або диференційована	Унікальна продукція, що не має ефективних заміників
Контроль над ціною	Відсутній	Діапазон контролю цін вузький	Діапазон цін залежить від рівня узгодженості дій господарюючих суб'єктів: обмежений взаємною залежністю, значний при таємній змові	Значний
Характеристика попиту	Дуже еластичний попит	Еластичний попит	Еластичний або малоеластичний попит	Нееластичний
Нецінова конкуренція	Нецінові методи конкуренції не практикуються	Використовується: значний упор на рекламу, торговельні знаки, марки і тощо	Дуже типова, особливо при диференціації продукції	Головним чином, реклама, зв'язки фірми з громадськими організаціями
Доступність інформації	Рівний доступ до усіх видів інформації, високе інформаційне забезпечення ринку	Деякі обмеження	Деякі обмеження	Деякі обмеження
Умови вступу в галузь	Дуже легкі, перешкоди для організації бізнесу відсутні	Вхідні бар'єри в галузь незначні	Наявність істотних перешкод для організації бізнесу	Вхід в галузь для інших фірм заблокований
Економічні форми конкуренції	Досконала конкуренція	Недосконала конкуренція		
Засновники моделі	А. Сміт, Д.Рікардо, Дж. С. Міль, К. Маркс	А. Курне, Ф.Еджуорт, К.Віксель, Дж. Робінсон, Е. Чемберлін, Дж. Кейнс, Й.Шумпетер, А. Лернер, Ф. Хайек, П. Срафф		

Значний інтерес з погляду міжнародного розподілу факторів виробництва має також інституціональна модель конкурентних переваг М. Портера [22, 23], які визначаються міжнародними результатами діяльності національних фірм. Вирішальним фактором кінцевої ефективності є спроможність фірм до використання потенціалу власної країни. Портер поєднує істотні детермінанти такої спроможності в динамічну систему взаємозалежних і взаємообумовлених істотних складових. Ключовими рівнями системи за Портером є рівні: розвитку факторів виробництва, попиту внутрішнього ринку; розвитку допоміжних і супровідних галузей; внутрішньогалузевої конкуренції. Дії держави і непередбачені обставини – додаткові фактори впливу на систему. Найважливішими факторами конкурентоспроможності фірми визначаються ті, що вимагають постійного і цілеспрямованого інвестування, сприяють розвитку ділової активності.

Сировина та праця не є визначальними і можуть бути легко притягнуті чи зовсім замінені через використання технологій. Цільовою функцією стає не тільки залучення додаткових ресурсів, але і забезпечення мотивації їх цільового вкладення в галузі, здатні до генерації конкурентних переваг економіки. Недоліки можуть стати основою розвитку інноваційного процесу, тому, в умовах постійного загострення світової конкуренції, отже, глобалізації, особливого значення набуває точне визначення стратегічних напрямів розвитку країни. Значна різниця в підходах до формування національних стратегічних установок, розходження культурних і історичних складових суспільства обумовлює для країн можливість досягнення успіхів тільки в тих галузях, у яких вона здатна створити конкурентні переваги. Хулей Г., Сондерс Дж., Пирси Н. роблять акцент на двох центральних питаннях формування маркетингової стратегії - визначенні цільових ринків і створенні конкурентної переваги [24, с.564].

Безумовно, банківська система кожної держави світу не залишається в стороні від процесів інтеграції до світової економіки. Банківський сектор традиційно відносять до «останніх бастіонів»

національної власності. Навіть у розвинених країнах Заходу, які декларують принципи вільного переміщення капіталу, іноземців в банківську галузь впускали неохоче, вважаючи за краще тримати цей стратегічно важливий сектор під національним контролем. Але транснаціональний капітал, як відомо, не визнає кордонів. Із часом усуваються усі бар'єри, керуючись міркуваннями ефективності і конкурентоспроможності. Крім того, можливості для внутрішньої консолідації банківського бізнесу в деяких країнах Європи вже вичерпані. Так, в державах Бенілюксу, Ірландії, Іспанії, Швеції і Великобританії банківський ринок вже високо концентрований. А провідні банки отримали максимум ринкової частки, дозволеної антимонопольним законодавством. Менш концентровані ринки Франції, Німеччини і Італії сьогодні мають ще можливості для внутрішньої консолідації. Проте кількість банків, здатних піти на злиття, обмежено. Таким чином, банки цих країн вимушені обертати свій погляд на потенційних партнерів за кордоном. Першими «жертвами» масштабної експансії стали банки країн Центральної і Східної Європи (ЦВЕ) [25]. Як показує досвід країн ЦСЕ, коли на їх ринки увійшли стабільні великі іноземні банки, вони практично не залишили місця в банківській системі національному капіталу, тим самим підштовхнувши місцеві ринки до консолідації.

Існують різноманітні класифікації міжнародних злиттів і поглинань [26, с.246] (рис. 1.1). Дружні злиття передбачають офіційну пропозицію про купівлю, яка підтримується керівництвом банку-цілі. У випадку ворожих поглинань банк-покупець діє, не узгоджуючи своїх кроків з менеджментом банку-цілі.

Горизонтальні злиття передбачають об'єднання банків, які працюють в одному сегменті ринку. Вертикальне злиття відбувається в тому випадку, коли фінансова структура, яка поглинає, доповнює за рахунок структури-цілі власний ланцюжок надання фінансових послуг. Конгломератне злиття відбувається у разі об'єднання фінансових структур, які функціонують у непов'язаних сферах бізнесу. Можна виділити три можливі способи збільшення ринкової влади і встановлення неконкурентного положення на ринку для

фінансових конгломератів: перехресне субсидування (cross - subsidizing); політика взаємної поблажливості (mutual forbearance); перехресні закупівлі (reciprocal buying) [27, с.39].

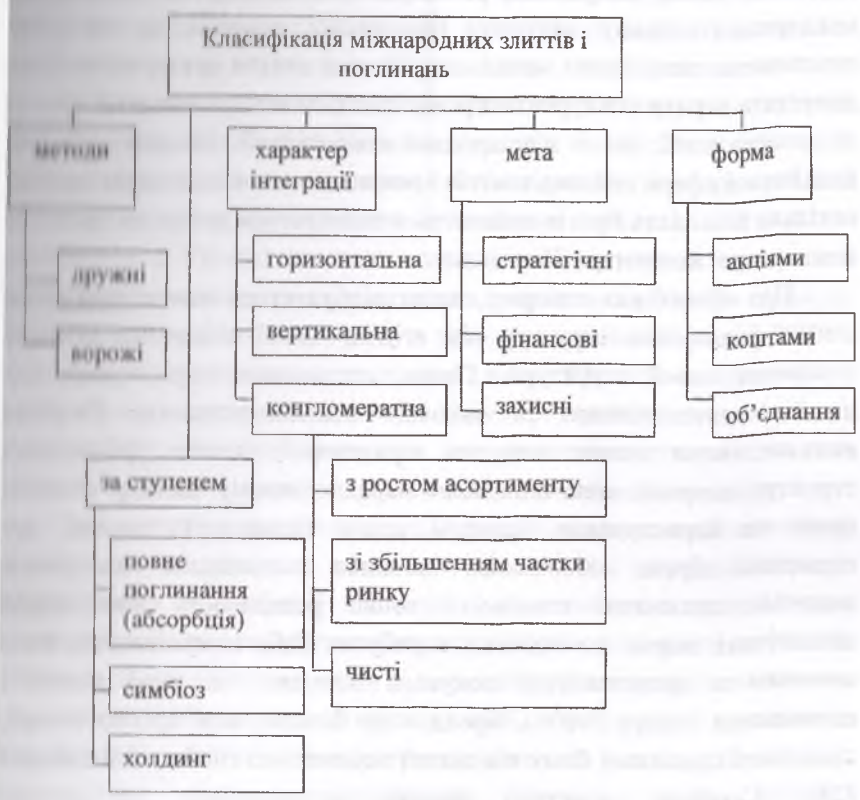

Рис. 1.1 Класифікація міжнародних злиттів і поглинань

Злиття з ростом асортименту припускає поєднання продуктів і послуг, що не конкурують між собою, зі схожими процесами надання послуг чи каналами реалізації продуктів. Поглинання із збільшенням частки ринку припускає одержання доступу до нових каналів реалізації, збутових мереж. Чисті конгломератні поглинання не припускають ніякої спільності.

Стратегічні злиття і поглинання спрямовані, передусім, на інтеграцію активів банків та досягнення синергетичного ефекту. Фінансові злиття банків відбуваються для досягнення певних тактичних цілей, наприклад, розширення можливостей доступу до міжнародного ринку капіталу, при цьому синергія не виступає основним мотиваційним чинником. Захисні злиття мають на меті не допустити втрату конкурентоспроможності внаслідок високих темпів як національної, так і міжнародної консолідації. На сьогодні для банківської сфери цей вид злиттів і поглинань особливо характерний, оскільки більшість банків побоюється залишитись осторонь процесів міжнародної концентрації капіталу.

Про абсорбцію говорять, коли відбувається повне юридичне злиття фінансових структур під егідою однієї з них чи шляхом утворення нової структури. Повне поглинання характеризується низькою автономністю та високою взаємозалежністю. Симбіоз виникає, коли немає повного юридичного злиття фінансових структур, зокрема, коли один банк передає іншому частину активів, права на користування брендом тощо. Нільсон Т. вважає, що справжній бренд обов'язково повинен відповідати наступним вимогам: споживачі швидко і точно розпізнають його серед аналогічних марок по окремих атрибутах і/або комунікаціям; його значення в представленні покупців виходять за межі якості і споживання товару (тобто, бренд - це більше, ніж просто товар); споживачі прихильні йому від легкої переваги до глибокої відданості [28]. Симбіозу властива висока автономність та висока взаємозалежність фінансових структур. Коли всі структури зберігають свою юридичну самостійність, але при цьому об'єднані в єдине ціле через участь в капіталі материнської компанії, то мова йде про холдинг.

Процеси глобалізації відбуваються незалежно від того, хотіли б ми того чи ні, альтернатива ж цим процесам одна – відстати назавжди [29, с. 39]. Деякі експерти, зокрема, В. Сиденко й О. Барановський [30, с. 2] у своїй публікації відносять банківські послуги до секторів економіки України з високою імовірністю переваги позитивних

наслідків від вступу у ВТО. Більшість українських банків не готово витримати конкуренцію з найсильнішими транснаціональними банками. Крім дешевих ресурсів, іноземні банки здатні запропонувати своїм клієнтам більш дешеве обслуговування, що також створить тиск на вітчизняні кредитні установи і загострить міжбанківську конкуренцію. Серед інших можливих негативних наслідків – можливість відтоку українського капіталу в закордонні країни, ускладнення банківського нагляду за філіями іноземних банків, підвищення сприйнятливості банківського сектора країни в коливанням на міжнародних фінансових ринках. Отже, усі зацікавлені в Україні сторони повинні зробити все можливе, щоб мінімізувати негативні наслідки для українських банків приходу філій іноземних банків в Україну в зв'язку з вступом України у ВТО.

Аналіз динамічних ринкових змін ХХ ст. свідчить про присутність в сучасній економіці двох протилежних тенденцій: з одного боку, активний розвиток конкурентного суперництва, а з іншого – зростання впливу на ринок монополістичної поведінки.

Таким чином чинниками, що сприяють конкурентній поведінці, є відносна підвищення ефективності малих і середніх фірм в порівнянні з великими і збільшення чисельності і питомої ваги перших порівняно з другими; диверсифікація діяльності компаній; збільшення числа конкурентів в загальній обстановці економічного зростання, збільшення міжгалузевої мобільності чинників виробництва, глобалізація і інтернаціоналізація ринків; лібералізація економічних стосунків, регіональна інтеграція, поява світових центрів розвитку; проведення державної конкурентної і антимонопольної політики. Монополістична поведінка посилюється внаслідок: прискорення концентрації і централізації капіталу, розширення ролі транснаціональних корпорацій; посилення диференціації продуктів; прискорення науково-технічного прогресу, зростання витрат на НДДКР в наукомістких галузях; ускладнення галузевої структури виробництва, різкого підвищення ролі інфраструктури.

1.2 Особливості, рівні, види конкуренції в банківському секторі національної економіки

Світ вступив в «еру інтегрованих структур бізнесу», серед яких найбільше поширення і вплив на економіку країн світу роблять промислові концерни, ФПГ. У науковій літературі для характеристики конкурентної боротьби між суб'єктами господарювання використовуються різні поняття: «конкурентний статус», «конкурентостійкість» та «конкурентоспроможність», які нерозривно пов'язані з поняттям «конкуренція», але характеризують його з різних сторін: структури, функціонування та поведінки [31, с.407]. За визначенням Я. Гордона, «конкуренція це не просто стан розуму, а конкурентна боротьба вимагає, щоби суб'єкт розумів необхідність формувати і постійно підтримувати власну конкурентоспроможність [32, с. 28].

Структурному підходу до визначення конкуренції суб'єктів господарювання та їх інтегрованих структур найбільш відповідає такий термін, як «конкурентний статус», під яким необхідно розуміти місце розташування (позицію) його в просторі конкурентної боротьби із суперниками. Функціональному підходу відповідає термін «конкурентостійкість», під якою розуміється характеристика здатності суб'єктів господарювання та їх інтегрованих структур утримувати позиції у просторі конкурентної боротьби із суперниками. Поведінковий підхід характеризує термін «конкурентоспроможність», під якою необхідно розуміти наявність у суб'єктів господарювання або в їх інтегрованих структурах внутрішнього потенціалу, здатного протистояти суперникам у конкурентній боротьбі.

Конкурентоспроможність формується на рівні товару, підприємства, регіону, країни, групи країн. У зв'язку з цим виділяють [33, с.105]:

1. Мікроконкурентоспроможність - це конкурентоспроможність товарів (послуг), вироблюваних в цій країні, тобто здатність продавати їх за ринковими цінами з нормальним прибутком.

2. Мезоконкурентоспроможність. На цьому рівні аналізується конкурентоспроможність підприємств і фірм, а також різного роду об'єднань виробників товарів.

3. Гіпомакроконкурентоспроможність - конкурентоспроможність регіональних господарських комплексів на національному рівні.

4. Макроконкурентоспроможність - це конкурентоспроможність країни. Вона є синтетичним показником, який об'єднує конкурентоспроможність товарів, товаровиробників і регіонів і характеризує положення країни на світовому ринку.

Конкурентоспроможність підприємства характеризується комплексом показників, які визначають становище останнього на відповідному ринку (національному або світовому) [34, с.98]. Цей комплекс містить як характеристики конкурентоспроможності конкретних товарів, так і чинники, які формують економічні умови виробництва та збуту товарів підприємства в цілому [35, с.115]. Штатно варто наголосити, що конкурентоспроможність підприємства не тотожна неухильному підтриманню конкурентоспроможності кожного товару, а полягає, навпаки, саме у спроможності підприємства до адекватної модернізації та переорієнтації виробництва відповідно до життєвого циклу товару.

Існуючі підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства і розроблені відповідно них моделі, мають певні недоліки, до яких можна віднести: статичність моделей, складність використання, інформаційна обмеженість, не відповідність системному підходу до оцінки конкурентоспроможності підприємства [36, с.78]. Конкурентоспроможність являється латентною характеристикою (від лат. latent - прихований) у тому сенсі, що вона не може бути виміряна за допомогою будь-якого єдиного показника, який з би з певною мірою достовірності розкривав її властивості. Моделі з латентними змінними на основі структурних рівнянь містять такі три складові: індикатори (часто називаються спостережуваними ознаками або вимірюваними ознаками); власне латентні ознаки (або конструкти, фактори);

взаємозв'язки шляхів (причинно-наслідкові зв'язки, одно- або двосторонні кореляції) [37, с.230].

Продуктивність використання національних ресурсів зароджується на мікрорівні. Основними чинниками продуктивності на мікрорівні є якість стратегії та операцій компанії і властивості середовища для ведення бізнесу. Дієвість макроекономічної стратегії досягається саме адекватністю реакції мікроекономічного середовища [38, с.167].

Жаліло Я. А. визначає конкурентоспроможність національної економіки як економічну категорію, що характеризує стан суспільних відносин у державі щодо забезпечення умов стабільного підвищення ефективності національного виробництва, адаптованого до зміни світової кон'юнктури та внутрішнього попиту на основі розкриття національних конкурентних переваг та досягнення кращих, ніж у конкурентів, соціально-економічних параметрів [39, с.205]. Запропоноване визначення акцентує увагу на умовах формування економічного середовища забезпечення конкурентоспроможності та дозволяє трактувати конкурентоспроможність національної економіки як здатність економічної системи забезпечувати соціально-економічну оптимальність за будь якого впливу внутрішніх та зовнішніх чинників.

Цебрєнко М.В. визначено об'єктивні та суб'єктивні чинники національної конкурентоспроможності, зокрема до перших віднесено науково-технічний прогрес, інформатизацію, комп'ютеризацію, зростання масовості виробництва, а до других – цілеспрямовану діяльність урядів провідних ринкових держав, ряду міжнародних економічних організацій (передусім, СОТ та МВФ) з метою форсованої лібералізації міжнародних економічних відносин, національних регулятивних режимів [40, с.11].

Тараненко І.В. робить акцент на конкурентоспроможності системи національної економіки як динамічному стані, обумовленому якісними і кількісними характеристиками зовнішніх та внутрішніх факторів та умов, за якого забезпечується здатність до саморегулювання, самовідтворення, вдосконалення згідно з

пріоритетами сталого розвитку і національного добробуту, національної безпеки та ефективної взаємодії з суб'єктами міжнародного економічного середовища [41, с.164].

Як економічна категорія конкурентоспроможність національної економіки має певні особливості [42-44]:

по-перше, є атрибутом кожного господарства і виявляється у процесі міжнародних економічних відносин. Прагнення досягти високого рівня конкурентоспроможності є виразом як національних економічних інтересів, так і інтересів окремих фірм, що беруть участь в міжнародних економічних відносинах;

по-друге, має внутрішні витoki: вона народжується і розвивається у внутрішньому середовищі країни у процесі конкурентного змагання між суб'єктами економічних відносин;

по-третє, потребує постійного розширення джерел для самодостатнього розвитку суб'єктів господарювання, проте водночас ґрунтується на принципах конкурентних взаємовідносин між ними, які призводять до втрати частини прибутку, що міг би бути джерелом розвитку;

по-четверте, визначається умовами економічного розвитку країни та залежить від здатності суб'єктів економічних відносин використовувати ці умови з максимальною ефективністю для себе;

по-п'яте, виходить із соціально-економічної оптимальності, досягнутої в суспільстві, за якої позитивні надбання від ефективного використання матеріальних, трудових та організаційних ресурсів балансуються з виконанням соціальних та інших бюджетних програм;

по-шосте, відповідальність за стан конкурентоспроможності національної економіки несе держава, їй належить провідна роль у визначенні змісту та важелів економічної політики.

Дергачовою В. В. розроблено організаційно-економічний механізм забезпечення міжнародної конкурентоспроможності національної економіки, що ґрунтується на ресурсному підході, зміст якого полягає у поетапному інституційному і фінансовому реформуванні існуючої системи відтворення активів економіки

країни на основі послідовного доведення національної балансової матриці до паритетного рівня з основними країнами-конкурентами та включає в себе фазу визначення, фазу вирівнювання та фазу конкуренції, які мають властиві лише для себе передумови, структуру і алгоритм економічного, організаційного й фінансового реформування. Даний механізм відрізняється від існуючих розробок тим, що він передусім спрямований на подолання депресії ресурсної бази національної економіки, що розглядається як неодмінний фактор укріплення конкурентних позицій національної економіки в контексті подолання диспропорцій балансової системи України порівняно з іншими країнами [45, с.63].

Теорія конкурентної раціональності вивчає послідовну маркетингову поведінку фірми, що взаємодіє із споживачем, в ході організації процесу обміну на висококонкурентному ринку, що постійно розвивається. На погляд Балабанової І. В. конкурентна раціональність – оптимізація конкурентного потенціалу та конкурентної поведінки підприємств з метою одержання довгострокових конкурентних переваг через забезпечення результативного задоволення потреб і запитів споживачів в ринкових умовах функціонування [46, с. 312].

Конкурентоспроможність фінансового сектору передбачає його здатність забезпечувати доступ вітчизняних економічних агентів до світових фінансових ресурсів і ринків та можливість належним чином конкурувати з міжнародними фінансовими агентами за внутрішні та зовнішні інвестиційні ресурси в умовах глобалізації економічного життя [47].

Розглядаючи конкуренцію на фінансовому ринку як змагальність фінансових організацій, при якій їх самостійні дії ефективно обмежують можливість кожного з них односторонньо впливати на загальні умови надання фінансових послуг на ринку, необхідно визначитися з двома наступними ключовими поняттями:

- область конкуренції (сфера фінансових послуг, види продукції (послуг) і ринки, на яких здійснюється незалежне суперництво конкурентів);

- суб'єкти конкуренції - конкуренти, тобто фінансові компанії і інші організації, що представляють на ринок продукцію і послуги, розцінювані споживачами як замінники продукції.

У цьому міркуванні фінансова організація - це умовне позначення, що дозволяє описати бізнес, який постачає фінансову продукцію і послуги.

Сфера фінансових послуг - середовище діяльності і сукупність усіх організацій, що представляють фінансові послуги. Зміни у фінансовій системі викликають злиття раніше розділених галузей і взаємопроникнення ринків (банківського, страхового, кредитового, ринку цінних паперів тощо). Для сучасного розвитку сфери фінансових послуг характерні три основні тенденції: інституалізація, сек'юритизація і глобалізація.

Для фінансових організацій інституалізація означає розвиток і навидке зростання методів залучення заощаджень, у тому числі за рахунок нововведень у сфері пенсійного забезпечення (поява і розвиток системи недержавних пенсійних фондів і індивідуальних пенсійних рахунків, що забезпечують клієнтам пільговий режим оподаткування) і активізації накопичувального страхування. Це сприяло загостренню конкуренції в сфері діяльності традиційних депозитних інститутів (комерційних і ощадних банків, кредитних спілок).

Сек'юритизація - це продаж позик, оформлених як цінні папери і саме в такій якості проданих інвесторам. Глобалізація пов'язана з інтернаціоналізацією і злиттям фінансових установ і ринків в міжрегіональному, міждержавному і світовому масштабах.

Конкуренція на фінансовому ринку - це динамічний процес суперництва комерційних банків, кредитних інститутів і інших фінансових організацій, в ході якого вони прагнуть забезпечити собі міцне становище на ринку кредитів і банківських послуг, а також на альтернативних нових ринках послуг-замінників. Характерні ознаки конкуренції:

- існування ринків з альтернативними можливостями вибору для споживачів (продавців);

- наявність більшої або меншої кількості споживачів (продавців), що змагаються між собою і використовують різні інструменти ринкової політики;

- чергування застосування цих інструментів одними конкурентами і заходів у відповідь інших конкурентів.

Пікуш Ю. П. розуміє конкурентоспроможність банку як його можливості здійснювати ефективну прибуткову діяльність на визначеному рівні в умовах конкурентного ринку фінансових послуг [48, с.12]. Заруба Ю.О. визначає сутність конкурентоспроможності банку як економічного явища, що характеризує успішність розвитку банку в процесі набуття, утримання і розширення ринкових позицій та передбачає здатність банківської установи забезпечувати відповідність послуг запитам споживачів і протистояти негативному зовнішньому впливу [49, с. 13]. Волощуком І.П. визначено поняття конкурентоспроможності банку як узагальнену економічну категорію, що розкриває ступінь успішності та результативності функціонування банку на конкурентному ринку, і системи управління конкурентоспроможністю банку як сукупності цільових комплексних блоків, що відображають заходи, які сприяють підвищенню конкурентних можливостей банку за рахунок створення й підтримки довгострокових конкурентних переваг [50, с.9].

Стратегія конкуренції є системою орієнтирів розвитку організації, встановлених з метою досягнення поставлених цілей шляхом отримання і реалізації конкурентних переваг на цільовому конкурентному ринку [51, с.12].

Фінансові організації, виступаючи посередниками в процесі фінансування, здійснюючи переміщення грошових потоків від власників грошових коштів до позичальників (тобто трансформацію заощаджень в інвестиції), функціонують на ринках в ролі продавців і покупців. Тому залежно від ринкових суб'єктів, що беруть участь у конкуренції, можна виділити конкуренцію продавців і конкуренцію покупців.

Конкуренція продавців - це їх суперництво за найбільш вигідні умови надання фінансових послуг. Конкуренція покупців - це

зв'язання між ними за доступ до цих послуг. Обидві ці форми можуть здійснюватися одночасно, знаходячись в певному поєднанні. Їх співвідношення на кожному конкретному ринку визначається ринковою силою продавців і покупців.

Сучасні фінансові організації діють в ролі продавців або покупців практично в усіх ринкових секторах, які включають:

1. Ринок засобів виробництва і виробничих послуг. На ньому комерційні банки виступають у ролі продавців банківських послуг для підприємств (розрахункове обслуговування, ведення рахунків, управління фінансами підприємств), фінансових посередників (кредитування виробничих об'єктів), а також в ролі покупців виробничих ресурсів (придбання офісного обладнання тощо).

2. Ринок предметів споживання і споживчих послуг. Тут банки і фінансові організації виступають як фінансові посередники (видача позик на споживчі цілі), але іноді і як покупці (організація прийомів у рамках роботи з громадськістю).

3. Ринок праці - цільова сфера кадрової політики банків, яким постійно доводиться оновлювати або поповнювати свій персонал, виходячи на цей ринок в якості покупців.

4. Ринок інтелектуально-інформаційного продукту. На ньому банки можуть діяти і як продавці банківських послуг (фінансове консультування), і як покупці виробничих ресурсів (програмне забезпечення для ЕОМ).

5. Ринок нерухомості. Тут банки зазвичай виступають як фінансові посередники (іпотечне кредитування) і порівняно рідко як покупці (придбання земельних ділянок і приміщень для офісу) або продавці (реалізація застави по неповерненому іпотечному кредиту).

б. Фінансові ринки:

а) ринок позикових капіталів. З одного боку, фінансові організації купують тимчасові права на грошові ресурси у своїх вкладників, а з іншої - виступають як продавці при видачі позик;

б) ринок цінних паперів. Виконуючи доручення клієнтів, а також за власною ініціативою фінансові організації здійснюють купівлю-продаж цінних паперів і виступають поперемінно то в ролі

продавців, то в ролі покупців (при цьому вони можуть випускати власні боргові зобов'язання, таким чином поповняючи ринок додатковими платіжними інструментами);

в) ринок валют і дорогоцінних металів. Роль фінансових організацій на цьому ринку аналогічна їх ролі на ринку цінних паперів.

Сфера конкуренції дуже велика, а конкурентне середовище різноманітне, різнорідне і включає наступні рівні:

- конкуренцію між комерційними банками;
- конкуренцію банків з небанківськими фінансовими інститутами;
- конкуренцію банків з нефінансовими організаціями.

Основний рівень - конкуренція між комерційними банками, які традиційно поділяться на універсальні і спеціалізовані. Протягом останнім часом в багатьох країнах в умовах посилення банківської конкуренції все більше проявляється тенденція до універсалізації банківської діяльності. Причина полягає у тому, що універсальна кредитна установа краще захищена від комерційного ризику, чим спеціалізована і гнучкіше реагує на зміну кон'юнктури, а отже більше конкурентоспроможна.

У сучасних умовах разом з суперництвом між банками усе більш серйозну конкуренцію банки витримують із боку небанківських фінансових інститутів. Це кредитні спілки, страхові компанії, фінансові брокери, пенсійні фонди, інвестиційні фонди, також нефінансові організації (поштові відділення, торгові домни, промислові підприємства, будівельні компанії тощо). Наслідком універсалізації банківської справи і посилення конкуренції зі сторони небанківських інститутів став швидкий розвиток фінансових конгломератів.

Каракуловою І.С. визначено комплекс конкурентних переваг функціонування небанківських фінансових інститутів у системі фінансового посередництва України у процесі задоволення фінансових потреб юридичних та фізичних осіб через розширення їх доступу до ринку фінансових послуг шляхом трансформації власних

власних і запозичених грошових коштів та надання спеціалізованих фінансових послуг (кредитування, страхування, послуг техніко-посередницького характеру); реалізація їх конкурентних переваг небанківськими фінансовими інститутами впливає на підвищення ефективності функціонування фінансових послуг [52, с.9].

Зазначено договірні небанківські фінансові інститути мають певні переваги для споживачів даних видів послуг через: меншу ризикову складову (механізму захисту клієнта і/чи його майна від непередбачуваних подій у житті, інвалідності та ін.); меншу довгострокового інвестування фінансових ресурсів у силу меншої зворотної ліквідності інструментів їх залучення, що впливає до можливостей збільшення їхньої прибутковості для клієнта; можливість довгострокового накопичення при мінімальних регулярних внесках.

Переваги кредитно-договірних небанківських фінансових інститутів для споживачів даних видів послуг виявляються у певній порівняно з банками системі отримання кредитів, чіткій специфічності окремих видів фінансових посередників на залучення певних категорій споживачів (ломбарди – фізичних осіб; кредитні спілки – членів спілки; лізингові та факторингові компанії – юридичних осіб), можливості отримати невеликі за обсягом і незабезпечені кредити. У сприйнятті клієнтами сильних і слабких сторін банків, кредитних спілок є значні відмінності [53, с.17]. Банки: великі витрати, великі зручності; кредитні спілки: менші витрати, менші зручності. У банків є сильна конкурентна перевага, а у кредитних спілок - слабка конкурентна перевага по відношенню до націлювання на багатих клієнтів, які притягуються банками і вигодами і готові платити за них. Джерелом такої конкурентної переваги для банківських вигод є розташування і якість обслуговування. Зворотною стороною цих вигод є вища ризикованість обслуговування і процентні ставки по позиках. У кредитних спілках є конкурентна перевага над банками в націлюванні на клієнтів,

що притягуються обслуговуванням «без надмірностей» в обмін на меншу вартість.

Підрівнями банківської конкуренції є:

а) індивідуальна конкуренція, при якій конкурентами являються окремі кредитні інститути;

б) групова конкуренція, при якій конкурентами можуть виступати групи споріднених кредитних інститутів (підписаних картельних угод, координація дій конкурентів для проведення узгодженої політики). Враховуючи реалії розвитку банківської системи, пов'язані з необхідністю концентрації банківського капіталу, перерозподілом ринку банківських послуг і закінченні епохи «карманних банків», ідея банківських союзів є плідною і може бути реалізована на практиці найближчим часом [54, с.14].

Фінансові організації використовують різні методи досягнення утримання конкурентних переваг на фінансових ринках, що забезпечує різноманіття видів і форм конкурентної боротьби [55, с.69].

Залежно від галузевої приналежності суб'єктів можна виділити внутрішньогалузеву і міжгалузеву конкуренцію.

Внутрішньогалузева конкуренція - це конкуренція між банківськими установами, що виробляють аналогічні банківські продукти і послуги, які задовольняють одну і ту ж потребу, але розрізняються за ціною (ставкою процента), якістю, асортиментом. Міжгалузєва конкуренція — конкуренція між товаровиробниками, які діють у різних галузях народного господарства.

При розробці своєї конкурентної стратегії кожний кредитний інститут повинен визначитися, чи буде він спеціалізованим або універсальним, зважаючи переваги і недоліки альтернативних стратегічних рішень [56, с.77]. Універсальні фінансові організації в інших рівних умовах мають конкурентну перевагу завдяки можливості розсіювання ризиків на широкий асортимент продуктів і послуг, що реалізуються, проте вони витримують максимальний тиск внутрішньогалузевої конкуренції [57, с.151].

спеціалізовані банки діють в меншому числі галузей і конкурують, універсальних банків, тільки з фінансовими організаціями, що мають аналогічну спеціалізацію. Те ж відноситься і до небанківських фірм, що впроваджуються тільки в одну банківську галузь (або в одну ринкову нішу). Залежно від широти спеціалізації інтенсивність внутрішньогалузевої конкуренції знижується або зростає, але вона менша, ніж у універсальних банків.

Внутрішньогалузева конкуренція може здійснюватися в двох основних формах: предметній і видовій.

Предметна конкуренція здійснюється між банками, що пропонують ідентичні продукти. Предметна банківська конкуренція виникає в наданні послуг масового асортименту, що є стандартизованими, однорідними.

Видова конкуренція здійснюється між банками, що пропонують різні продукти і послуги одного виду (тобто призначені для однієї мети), але які різняться істотними важливими параметрами. З точки зору банківської справи і економіки навіть послуги масового асортименту можуть втрачати свою однорідність. Видова внутрішньогалузева конкуренція в банківській справі розвивається в основному і переважно у формі видової конкуренції. З точки зору вибору конкурентної стратегії, це означає, що розробка нових типів банківських одиниць у рамках існуючого виду ще не забезпечує конкурентної переваги, якщо вона не підкріплюється заходами по створенню споживчих переваг [58, с.89].

Міжгалузева конкуренція може здійснюватися у формах [59,

- а) конкуренція за допомогою переливання капіталу або
- б) функціональної конкуренції (конкуренція субститутами).

Конкуренція за допомогою переливання капіталу виникає при організації своєї діяльності або її диверсифікації. Вона пов'язана з відмінностями кон'юнктури і норми прибутку в різних галузях. Проте на практиці для переливання капіталу існують певні бар'єри, які в економічній літературі дістали назву вхідних і вихідних бар'єрів.

Вхідні бар'єри - це перешкоди для проникнення на ринок нових конкурентів. До них відносяться: економія на масштабі виробництва, диференціація продукту, потреба в значному капіталі, високі витрати по переорієнтації споживачів, недоступність каналів збуту, обмеженість доступу до джерел ресурсів, високий рівень використання в галузі технологій, наявність у діючих в цій галузі підприємств виняткового права займатися цим видом діяльності, патентний захист інновацій, ліцензійні обмеження, протидія існуючих фірм тощо [60, с.35].

Важлива особливість вхідних бар'єрів в банківському секторі національної економіки: відсутність патентного захисту нововведень. Найбільш суттєві банківські вхідні бар'єри перераховані нижче.

1) Правові обмеження банківської діяльності - служать захистом інтересів кредиторів і вкладників (встановлення мінімального розміру статутного капіталу, ліцензування банківської діяльності окремих банківських операцій).

2) Обмеженість доступу до джерел кредитних ресурсів.

3) Диференціація банківського продукту - передбачає індивідуалізацію банківських послуг, надання їм характеристик, які відрізняють їх від аналогічних послуг інших банків. Однотипні послуги, навіть у разі повної ідентичності за якістю і ціною, сприймаються споживачами як досконалі субститути. Це призводить до формування стійких купівельних переваг і утрудняє вхід на ринок новим, нікому невідомим кредитним інститутам.

4) Високі витрати по переорієнтації споживачів. У зв'язку з наявністю споживчих переваг, нова організація на ринку стикається з необхідністю значних витрат на рекламу і інші заходи по створенню власного сприятливого іміджу.

Вихідні бар'єри - перешкоди для спроб фірм, діючих на ринку, піти з нього - в банківській справі не мають такого значення, як в промисловості. Проникнення кредитних інститутів на нові ринки звичайно не пов'язано з їх відходом із старих ринків, а здійснюється в рамках диверсифікації банківського асортименту. Класифікацію видів і форм банківської конкуренції наведено на рис. 1.2.

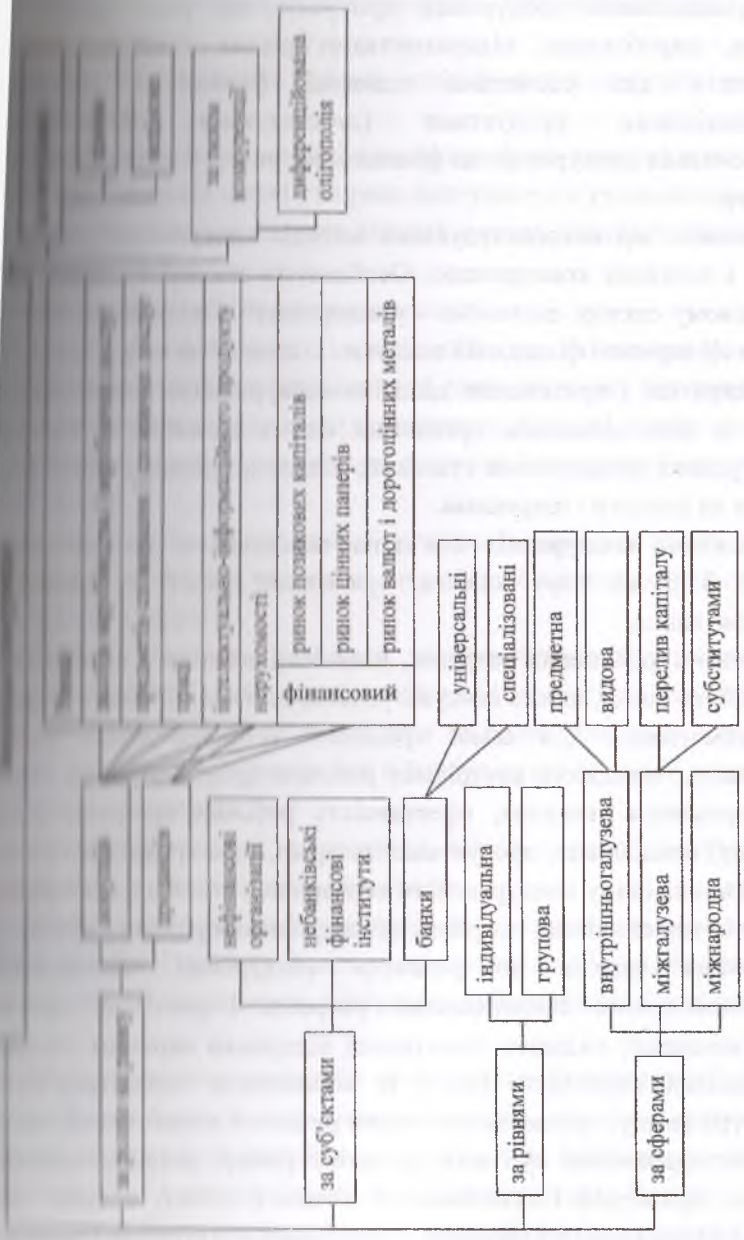

Рис. 1.2 Класифікація видів і форм банківської конкуренції

Функціональна конкуренція припускає, що різні продукти послуги, вироблювані підприємствами різних галузей, можуть виконувати для споживача однакові функції і виступати взаємозамінними продуктами (субститутами). Міжгалузевий функціональна конкуренція на фінансовому ринку носить обмежений характер.

Залежно від використовуваних методів конкуренція розрізняється на цінову і нецінову конкуренцію. Особливість цінової конкуренції на фінансовому секторі економіки - у відсутності чіткого взаємозв'язку між споживчою вартістю фінансової послуги і її ціни. У зв'язку з цим між відкритою і прихованою ціновою конкуренцією розпливчатаються рамки, в яких фінансові організації мають можливість значного маневрування процентними ставками, рівнем комісійних винагород та тарифів на послуги - широкими.

Нецінова конкуренція пов'язана передусім зі зміною якості послуг. З точки зору клієнта, критеріями якості є: швидкість обслуговування, терміновість здійснення операцій, наявність помилок і неточностей, часи роботи банку, якість консультування, особова сторона стосунків з банком тощо. Для самої кредитної установи якість роботи визначають: швидкість внутрішніх робочих процесів, рівень витрат на виправлення помилок, ефективність робочих процесів, рівень мотивації працівників, продуктивність праці, міра кредитного ризику тощо. Оцінка стану конкурентного середовища на фінансових ринках і рівня їх монополізації потрібна для вироблення рішень і прийняття практичних заходів по розвитку конкуренції, застосування антимонопольного законодавства, розробці і реалізації програм демонополізації, наданню селективної підтримки окремим секторам національної економіки. Разом із кількісними характеристиками структури ринку, такими як показники ринкової концентрації, число долі господарюючих суб'єктів на цьому ринку, потрібно вивчення якісних параметрів і особливостей кожного ринку, в тому числі бар'єрів входу (виходу) на ринок потенційних конкурентів і перешкоди для розвитку діяльності суб'єктів, що вже функціонують на ньому.

Наявність досконалої конкуренції для фінансового ринку

усі учасники мають вільний і рівний доступ до ринку і ніхто не перешкоджає ціну;

релевантні інформаційні потоки про цінні папери і пропозицію фінансових ресурсів вільні і широко доступні усім учасникам ринку;

не існує перешкод для вільної торгівлі цінними паперами і фінансовими ресурсами;

відсутність дія деформуючих податків.

Конкуренція фінансових організацій на фінансовому ринку веде до створення сприятливих умов відносно перерахованих вище елементів конкурентного середовища. Активні засоби адаптації до змінюючих обставин включають атакуючі і захисні дії, спрямовані на зміцнення позиціонування фінансової організації (банку) на ринку, що дає

позитивний захист від чинників, визначаючих високу інтенсивність конкуренції в галузі;

зміну існуючої рівноваги конкурентного середовища за допомогою розробки і проведення спеціальних стратегічних ініціатив;

використання об'єктивних змін на ринку для попереджуючих дій, що міняють розстановку сил в конкурентній боротьбі на користь фінансової організації;

диверсифікацію і поступовий відхід з ринку при високій інтенсивності конкурентного середовища.

Рівень активності конкурентного середовища є визначальним у виборі засобів і методів ведення конкурентної боротьби, способів впливаючої дії держави для підтримки добросовісної конкуренції на ринку.

Методологічною основою для аналізу конкурентної позиції комерційного банку є ідея ринкової частки, під якою розуміється частина залучених чи розміщених коштів, яка припадає на окремих банк, відносно сукупного їх обсягу на цьому ринку. Чим вона вища, тим вищий ступінь свободи банку, ширший доступ до ресурсів [62, с.8]. Кожель Н.О. запропоновано методика оцінки конкурентної

позиції банків на основі методів SWOT-аналізу, що передбачає дослідження сильних і слабких сторін банку (сукупності банків), можливостей та небезпек, характерних для конкретних умов діяльності у відповідний період, який дає можливість виявити як тактичні, так і стратегічні проблеми, подальший аналіз яких лежатиме в основі розроблення депозитної політики [63, с.16]. Як існує та кількісну оцінку показників, які найсуттєвіше впливають на конкурентну позицію депозитної політики банку та їх ранжувати рекомендується визначати методом експертних оцінок.

Комерційні банки стабільно приділяють увагу маркетинговій діяльності. Це обумовлюється жорсткою конкуренцією на ринку банківських послуг, яка загострює боротьбу за кошти клієнтів, а також спричиняє необхідність формування власної клієнтської бази. Для запобігання небажаних змін банкам необхідно впроваджувати свою діяльність маркетинг, що сприяє встановленню партнерських відносин між ними і клієнтами, прискорювати обробку інформації про клієнтів, збільшувати ринок збуту, інформувати потенційних споживачів, формувати імідж і отримувати конкурентні переваги [64, с.13]. Основними тенденціями переходу українських банків до застосування маркетингу є розвиток Інтернет-банкінгу, побудова колл-центрів, створення міні-відділень, упровадження програм лояльності, надання VIP-обслуговування [65, с.10]. Паблік релейшнз банках - це цілеспрямована діяльність щодо досягнення взаєморозуміння банків з громадськістю з метою формування позитивного ставлення до них, що дає змогу підвищити ефективність діяльності та конкурентоспроможність банків [66, с.15].

Системний підхід до трансформаційних процесів у банківському секторі України в умовах зростаючої конкуренції дозволив розробити концепцію структурної трансформації продуктового ряду комерційних банків, метою якої є збільшення прибутковості комерційних банків шляхом використання конкурентних переваг [67, с. 14]. Досягнення цілі реалізації концепції структурної трансформації банківських продуктів і послуг забезпечує вирішення наступного кола завдань: вибору пріоритетних сегментів ринку

банківських продуктів і послуг; розробки ідей і пропозицій нових продуктів і послуг за результатами ринкових досліджень і ревізії складеного продуктового ряду комерційного банку; формалізації характеристик банківського продукту, його життєвого циклу та цінності для клієнта; визначення прибутковості для банку, оцінки трансформаційних ризиків; аналізу ресурсного забезпечення трансформації; розробки проекту трансформації; розробки заходів оперативного реагування на непередбачені коливання попиту на банківські продукти і послуги; розробки гнучкої цінової політики.

1.3 Концепція удосконалення конкурентної політики в банківському секторі національної економіки

Конкурентна політика – це комплекс заходів зі створення ефективного конкурентного середовища. Потрібно формувати дійсно ринкові конкурентні умови, і тоді сама собою зникне більшість гострих проблем, які сьогодні виникають у суспільстві [68, с.231]. Конкурентна політика стане дійсно дієвою, якщо всі владні структури переймуться її розумінням. Керівники всіх рівнів повинні регулювати підпорядковані їм сфери з постійним урахуванням вимог конкуренції. Вся ідеологія державної політики повинна бути переорієнтована з методів ручного управління на методи пробудження підприємницької ініціативи, створення та захист конкурентного середовища у всіх сферах суспільно-економічної діяльності. Захист конкуренції має стати турботою не тільки державних органів, але й широких підприємницьких кіл. Оскільки важливою характерною рисою конкурентної політики є незмінність її інструментів та принципів їх застосування незалежно від стану економічної кон'юнктури та фази економічного циклу, то з урахуванням структури трансформаційної економіки та стану конкуренції на внутрішніх ринках актуальність конкурентної політики у кризові періоди тільки зростає. При цьому пріоритет має належати методам активної конкурентної політики, що впливають на стимули суб'єктів ринку, а не таким, що намагаються скорегувати наслідки їхніх дій [69, с. 68].

Головним завданням конкурентної політики має стати зміна цільових настанов на рівні прийняття рішень у системі державного управління. Допоки як пріоритет держави не утвердиться створення нових видів та напрямів підприємницької діяльності й відкриття робочих місць (а не підтримка діючих підприємств, а отже обмеження конкуренції), доти перспективи конкурентної політики модернізації всієї національної економіки залишатимуться вкрай невизначеними [70, с.178].

Якість конкурентного середовища перш за все залежить від пріоритетів макроекономічної політики держави, розвиненості інститутів ринку (інвестиційних, інноваційних, інформаційних) особливу роль відіграє система державної підтримки, яка дає змогу долати трансформаційні шоки, характерні для країн з перехідною економікою [71, с.86].

Основною сильною стороною режиму конкуренції в Україні є всеохоплююче та добре розроблене конкурентне законодавство, також його виконання АМКУ, який має ефективне управління та добре сприймається у країні. Конкурентне законодавство України наділяє АМКУ широким спектром правових та захисних повноважень, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності української економіки, зокрема повноваженнями забороняти антиконкурентну поведінку органів влади та розглядати їх нормативні правові акти на предмет їх впливу на конкуренцію.

Слабкі сторони українського режиму конкуренції частково пояснюються тими труднощами, з якими АМКУ стикається, коли виконує покладені на нього численні та різноманітні обов'язки. АМКУ також має певні проблеми, пов'язані з тим, що Парламент (Верховна Рада) України прийняв певні закони (зокрема Господарський кодекс), які не узгоджені із законами про захист конкуренції, і не прийняв інші закони (зокрема, щодо механізму контролю за державною допомогою), які необхідні, якщо Україна хоче дотримуватися міжнародних норм у реалізації конкурентної політики [72].

(Organization for Economic Co-operation and Development)

Вивчила аналіз стану конкурентної політики в Україні і склала звіт, зокрема, з одного боку позитивно оцінила стан розвитку українського конкурентного законодавства і рівень правозастосовної практики Антимонопольного комітету України (АМКУ), але, з іншого боку, висловила цілу низку пропозицій, які спрямовані на подальшу модернізацію українського конкурентного законодавства і правозастосування до приписів європейського законодавства і права [3, с. 3].

Зокрема, у звіті OECD міститься думка про необхідність підвищення і посилення рівня незалежності органів АМКУ, розвиток законодавства про злиття компаній та посилення відповідальності за незаконні картелі. АМКУ розробив проекти законів, що передбачають удосконалення приписів законодавства про концентрацію, які містяться у Законі України "Про захист економічної конкуренції", та внесення відповідних змін до Кримінального кодексу України та Кримінально-процесуального кодексу України щодо введення кримінальної відповідальності за картелі:

запропоновано збільшити показник сукупного річного обороту чи вартості активів усіх учасників концентрації, за перевищення якого одержання попереднього дозволу на концентрацію стає необхідним, з еквіваленту 12 до 50 млн. євро;

пропорційно, з 1 до 4 млн. євро пропонується також збільшити індивідуальні показники обсягів реалізації (вартості активів) учасників концентрації, перевищення яких створює обов'язок одержання попереднього дозволу;

вилучення припису, що встановлює необхідність одержання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання залежно від показників лише одного учасника концентрації в Україні;

внесено пропозицію щодо запровадження норми, згідно з якою вимагається одержання попереднього дозволу концентрація, чиїми учасниками є іноземний суб'єкт господарювання незалежно від того, чи він діє в Україні, та вітчизняний суб'єкт господарювання, якщо

показники обсягів реалізації (вартості активів) у кожному перевищують еквівалент 50 млн. євро;

внесення змін до Кримінального кодексу України – щодо встановлення кримінальної відповідальності за змову про обмеження конкуренції та примушування до неї та Кримінально-процесуального кодексу України – щодо віднесення злочинів, передбачених статтею 228 Кримінального кодексу України, до альтернативної підслідності. Віднесення змови про обмеження конкуренції до тяжких злочинів обумовлене ступенем суспільної небезпеки цього діяння, а також необхідністю застосування для його розкриття певних оперативних розшукових заходів та засобів.

Чинниками, що визначають характер державного регулювання конкуренції, є:

- антимонопольна політика;
- фінансова політика стимулювання конкуренції;
- регулювання участі іноземних фінансових установ на вітчизняному ринку і виходу вітчизняних установ на світовий ринок;
- участь держави у виробництві і реалізації банківського продукту за рахунок підтримки певної частки державної власності банківському секторі - контрольні пакети акцій банківських установ, що належать державі (Укресімбанк, Ощадбанк, Укргазбанк);
- державна стандартизація банківського продукту, технологій правил надання банківських послуг;
- ліцензійна політика;
- захист споживачів за допомогою законодавчо закріплення прав споживачів.

Державне регулювання діяльності фінансових організацій - один з найважливіших елементів розвитку і формування фінансово-кредитної системи. Науковий підхід до фінансового регулювання припускає узгодження економічних і адміністративних методів регулювання. Економічне регулювання базується на нормативному методі за допомогою розробки і встановлення науково обґрунтованих правил, у тому числі інструментів грошово-кредитної політики, норм

... ризикових економічних нормативів діяльності фінансових організацій. Регулювання банківської діяльності є об'єктивним процесом, основою якого є окреслення меж, що здійснюється за допомогою різноманітних методів та відповідних їм інструментів, які застосовуються в розпорядженні державних та недержавних установ, для забезпечення стабільності банківської системи [74, с.9].

Регулювання як самостійна, функціональна складова політики контролю та нагляду здійснюється державними та недержавними структурами і забезпечує відповідну адекватну, повноцінну, а також конкурентоспроможну діяльність суб'єктів фінансового ринку зокрема банків зокрема. Регулювання фінансових інституцій здійснюється заради захисту споживача, для запобігання діяльності надміру ризикових структур і для утримання цілісності ринку [75, с.10]. На розвиток ринкового регулювання банківської інвестиційної діяльності впливають такі головні чинники: ділова активність споживачів інвестиційних продуктів, політико-правова ситуація в країні, інфляція, ціни на банківські інвестиційні продукти, життєвий цикл банківських інвестиційних продуктів і конкурентне середовище [76, с. 12]. Специфіка грошово-кредитного ринку полягає також у тому, що його інструменти виступають механізмами державного регулювання підприємництва, серед них: регулювання процентних ставок за кредитами комерційних банків; регулювання грошової маси шляхом політики «дорогих» та «дешевих» грошей тощо [77, с.70].

Національний банк України, здійснюючи регулювання грошово-кредитного ринку в умовах поступового виходу економіки України з ризикового стану, проводить політику, спрямовану, з одного боку, на передбачення ризиків для стабільності національної грошової одиниці, а з іншого - на підтримку відновлення банками процесів кредитування реального сектору.

Економічна та монетарна ситуація в Україні упродовж першого півріччя 2010 р. зазнала позитивних змін, які свідчать про те, що економіка України наразі вийшла з гострої фази економічної та фінансової кризи і перейшла до етапу посткризового відновлення.

Зокрема, для грошово-кредитної сфери в цей період характерними були такі тенденції:

- збільшення пропозиції іноземної валюти, що сприяло зміцненню гривні і дало змогу Національному банку України відновити операції з купівлі іноземної валюти;

- поступове відновлення довіри вкладників як до банківської системи, так і до грошової одиниці України - обсяг коштів населення в банківській системі збільшився на 13,7%, а коштів юридичних осіб на 6,0%, переважно в національній валюті, що свідчить про зменшення інфляційних та девальваційних очікувань;

- зменшення вартості коштів - середньозважена вартість кредитів у національній валюті зменшилася з 19,6% у грудні 2009 до 14,1% у червні 2010 р., у той час як середньозважена вартість депозитів у гривні в цей період зменшувалася повільніше - з 14,0% до 9,6% [78].

Основна увага Національного банку України зосереджена в ключових напрямках Програми європейської інтеграції банківської системи України: у сфері реалізації системи заходів щодо лібералізації руху капіталу, впровадження Базеля II [79, с.107]; розширення співробітництва національних органів нагляду, вдосконалення оцінки стійкості банківської системи; забезпечення високої якості банківських послуг, прозорості та конкурентоспроможності банківської системи, удосконалення регулювання діяльності банківського нагляду [80; 81].

Основою державного регулювання банківської діяльності і фінансове регулювання - це фінансовий вплив на об'єкти (банківські установи) задля підкорення ними певних правил, вимог, обмежень і рекомендацій за допомогою фінансових методів та важелів.

За участі представників Асоціації «Український Кредитно-Банківський Союз», Національного банку України та профільного комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності відбулося обговорення положень законопроекту щодо регулювання діяльності банків (реєстраційний №0884), які викликали найбільше заперечень із боку банківського співтовариства [82]. НБ

виступає від такої ідеї різко підвищити вимоги до мінімального розміру статутного капіталу банку на момент створення з 75 млн. грн. до 100 млн. грн., мотивуючи це «турботою про інтереси вкладників». Встановлюючи такі вимоги, які майже в 10 разів перевищують вимоги в межах Євросоюзу (5 млн. євро), регулятор не приховує наміру залишити на ринку лише великі банки [83].

Побудова банківської системи країни великою мірою визначається інституційними особливостями економічного розвитку. У науковій літературі досліджується проблема інституційної структури банківської системи України та її діалектичний зв'язок із макроекономічними показниками розвитку економіки України та макроекономічними показниками на рівні окремих комерційних банків. У цьому контексті заслуговують на увагу дослідження Фабер С., Караченої Г., які вважають, що позитивна тенденція стрімкого зростання обсягів активно-пасивних операцій протягом 2003-2004 рр. загальною причиною підвищення функціональної ролі банків у розвитку економіки, що що свідчить співвідношення основних показників розвитку банківського сектора і ВВП [84, с.9]. Будучи менш оптимістичним, Пригородов Ю., проаналізувавши чотири основні етапи інституційної трансформації банківського капіталу, застерігав, що банківська система України може потрапити до інституційної пастки швидкого зростання [85, с.12]. Кот О. робить акцент на диференціацію банків як інструмент державного регулювання, який використовується НБУ під час інспекційних перевірок, розподілу банків на групи за розміром активів, встановлення різних вимог для банків, створених за участю вітчизняного чи іноземного капіталу тощо [86]. У роботі Скоробогач О. узагальнюється досвід розвинутих країн (США, Швейцарія, Німеччина), де саме малі та середні банки є надійною основою банківської системи, виконуючи функції, якими великі банки не займаються [87, с.149]. Головний принцип їх роботи - know your client - знати свого клієнта.

Утім, акцентуючи увагу на залежності форм і методів конкурентної боротьби від розміру банку, дослідники не приділяють

достатньої уваги конкурентному аспекту розподілу комерційних банків в Україні за групами.

Узагальнюючи сучасні теоретичні підходи до визначення фінансової стійкості банків, можна зробити наступні висновки. Жоден з підходів до визначення поняття фінансової стійкості банку не є чітко формалізованим, тобто немає одного конкретного числового показника, який однозначно визначав би фінансову стійкість банку. Частина дослідників намагається звести визначення цього показника до якісної характеристики [88, с.79].

Парасій-Вергуненко І.М. запропоновано методичний підхід до оцінювання конкурентної позиції банку на основі побудови інтегрального показника, розрахованого через зважування окремих одиничних показників, які характеризують діяльність банку в відповідному ринковому сегменті (кредитування великого, середнього, малого бізнесу і кредитування фізичних осіб; депозитного ринку; ринку касового обслуговування), на коефіцієнт вагомості, визначені експертним способом [89, с. 22].

Проблеми банківської конкуренції обговорюються багатьма вченими. Зокрема Ковалюк А.О. зазначає, що основним чинником регулювання фінансового сектора є досягнення конкурентної рівності - між фінансовими організаціями з різних країн, між функціональними окремими фінансовими компаніями (банки, страхові компанії, інвестиційні компанії), що ведуть подібну діяльність, між конкуруючими фінансовими центрами тощо [75, с.261]. Оцінюючи рівень банківської конкуренції, Колісник М.Б. отримав результати, які суперечать поширеній думці про те, що внаслідок розгортання економічної кризи 2008 р., яка великою мірою стосується банківського сектора України, відбулась концентрація українського банківського ринку, що зумовила посилення позицій банків-лідерів [90, с.167]. Український ринок банківських послуг у розрізі депозитних та кредитних операцій є слабо концентрованим, про що свідчать дані отримані внаслідок обчислення індексу Герфіндаля-Гіршмана та коефіцієнтів концентрації. Вовчак О., Халло В. акцентують увагу на діяльності спеціально створених антимонопольних органів, як

включають наступні функції: розроблення заходів щодо створення конкуренції, демонополізації виробництва і обігу, розукрупнення монополізованих структур; комплексний аналіз стану ринків і конкуренції на них; експертизу нормативних актів, що стосуються функціонування ринку; підготовку пропозицій з питань удосконалення антимонопольного законодавства [91, с.88].

Міжрегіональна конкуренція є важливим об'єктом державного регулювання, оскільки спрямована на створення сприятливих умов розвитку кожного регіону країни, зменшення диференціації у рівні їх конкурентоспроможності, на запобігання монополії з боку окремих регіонів, що дозволить забезпечити сталий розвиток економіки країни у цілому [92]. Забезпечення конкурентних основ розвитку регіонів об'єктивно зростає в контексті антикризових заходів, оскільки спрямовано на їх саморозвиток шляхом виявлення точок росту.

Найлише місце серед фінансових інструментів регулювання конкурентоспроможності регіонів посідає банківська система, оскільки розвиток їх економіки є проблематичним без наявності доступних за ціною і за обсягами кредитних коштів [93, с.47].

Умови функціонування комерційних банків у сучасних умовах слід визнати складними. Продовження в травні 2010 р. тенденцій до вичерпання ресурсної бази банків зумовлювало подальше зменшення вартості коштів. Попри це через відсутність належної кількості платоспроможних позичальників кредитна активність банків залишалася на низькому рівні. Водночас значну кількість вітчизняних ресурсів банки спрямовували у фінансові інструменти, зокрема в державні цінні папери [94].

Ситуація, що склалася, загострює конкуренцію і потребує активізації маркетингової діяльності комерційних банків. Новочинська Л.В. пов'язує формування банківського маркетингу в Україні з розвитком самої банківської системи в регіональному аспекті. Автори, роблячи упор на формуванні теоретичних основ банківського маркетингу, підкреслює особливу роль практичних аспектів освоєння маркетингової культури ведення банківського

бізнесу, практичної перевірки своїх теоретичних підходів [95, с.18]. Погоджуємося з Івашуком О., Глінським Є., що в Україні формування об'єктивного конкурентного середовища супроводжується неоднорідністю регіонального розподілу банків та їх філій. Тенденція територіального позиціонування банків впливає на якість послуг, наданих ними клієнтам, а відповідно й на заходи, спрямовані на розроблення стратегії їх залучення [96, с.99]. На сьогодні відзначається висока концентрація банків та їх активів у Київській області, тоді як інша половина зосереджена у 18-ти областях України, що зумовлює відсталість банківського сектора у них та відсутність конкуренції, а отже, і стимулів для підвищення конкурентоспроможності регіональних банківських установ. Це, своєю чергу, створює проблему бюджетної нерівності областей, що супроводжується накопиченням у місцевих бюджетах меншої кількості податків, сплачених саме комерційними банками, через віддаленість від столичного регіону [97, с.79].

Наявні диспропорції потребують розробки адекватної інструментарію вимірювання, оцінки і обґрунтування напрямів усунення. Однією з основних причин низької конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи є недостатня капіталізація, оскільки ефективне використання фінансових ресурсів значною мірою залежить саме від сукупної капіталу комерційних банків, який визначає потенціал банківської системи.

Відтак вітчизняна банківська система не спроможна забезпечувати потреби зростаючої економіки при існуючому рівні капіталізації та не є конкурентоспроможною порівняно з банківськими системами розвинених країн. Загальний обсяг капіталу не здатен захистити банківську систему України у разі виникнення зовнішніх або внутрішніх факторів дестабілізації, непропорційного зростання капіталу банків відносно обсягів їх діяльності створює загрозу порушення стійкості всієї банківської системи, асортимент банківських послуг залишається вузьким, вартість кредитів високою [98, с.13].

Створення умов для розвитку конкурентного середовища в банківському секторі є одним із ключових елементів державної політики відносно банківської системи і всієї фінансової сфери, спрямованої на забезпечення конституційних гарантій єдності економічного простору і вільного переміщення послуг і фінансових засобів між окремими країнами і регіонами [99, с.164]. Світова фінансово-економічна криза найболючіше вдарила саме по банківському сектору. Масштаби кризи настільки великі, що навіть відомі економісти П. Кругман (Нобелівський лауреат) і Н. Рубіні нічого раціонального, крім націоналізації банків і ряду великих корпорацій, запропонувати не можуть [100, с.35]. Найбільшу загрозу для індустріально розвинутих країн Євросоюзу становить банківський сектор Балтії та Східної Європи. У IV кв. 2008 р. банки зафіксували збитки через втрати на ринках капіталу і списання кредитів. Наприклад, збитки французького BNP Paribas за цей період склали 1,4 млрд. євро, а Дойчебанку - 4,8 млрд. євро. За оцінками IIFP, західноєвропейським банкам доведеться списати як безнадійні до 30% боргів на Сході ЄС. Рейтингові агенції знижують рейтинги австрійській групі Raiffeisen і шведському Swedbank. Саме тому Австрія та Швеція лобюють створення фонду допомоги для східноєвропейських країн - своїх боржників [101, с. 19].

В Україні протягом 2007 - 2 міс. 2011 р. кількість банків із іноземним капіталом зростає із 35 до 54, а частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків – із 27,6% до 40,5% [102]. У період активного приходу іноземних банків в Україну угоди зі злиття й поглинання в банківському секторі здійснювались, здебільшого, за ціною, у 5-6 разів вищою за вартість капіталу вітчизняних банків. Така зацікавленість була викликана високими темпами зростання ВНП, перспективами розвитку роздрібного сегмента, недостатньою розвиненістю банківського сектору й низьким рівнем проникнення банківських послуг, певним надлишком капіталу в банківському секторі країн Центральної і Східної Європи, а також не зовсім сприятливими умовами на фінансових ринках інших країн СНД, котрі, як правило, були захищені від конкуренції високою ціною входу на

ринок [103, с. 108]. З одного боку, Україна є об'єктом експансії європейських банків, зважаючи на певні історико-культурні спільність і географічну близькість до фінансового центру ЦСЄ. Разом з тим протидія такій експансії виявлятиметься у прагненні російського фінансового капіталу встановити контроль над українським банківським сектором (як це зроблено на ринку нафтопродуктів) [104, с.110].

Отже, на фоні кризових ситуацій оцінка конкурентної позиції українських банків із іноземним капіталом становить науково-практичний інтерес. Політика банку в умовах ринку потребує використання теоретичних підходів до проведення аналізу впливу характеру та рівня конкуренції на процеси ціноутворення. Практичне значущість оцінки показників концентрації ринку полягає в тому, що вони дозволяють дійти висновків щодо ринкової структури (монополія, олігополія, монополістична чи досконала конкуренція), яка безпосередньо впливає на формування та впровадження цінової політики [105, с.124].

Таким чином, концепція удосконалення конкурентної політики в банківському секторі національної економіки формалізована на рис. 1.3.

Метою концепції є активізація конкуренції в банківському секторі національної економіки. В її основу покладено такі концепції конкуренції: раціональна ринкова (поведінковий підхід), структурна співконкуренції, конкурентних переваг країни, інноваційна концепція інтелектуального лідерства, «нової економіки», або гуманітарного людського капіталу.

Основними напрямками досліджень є: державне регулювання конкурентного середовища в банківському секторі, дієвість практичних заходів захисту економічної конкуренції на банківському ринку, вплив іноземного капіталу на конкуренцію у банківській сфері.

Концепція орієнтована на розробку: методичного підходу до оцінки регіональної банківської конкуренції, методичних рекомендацій щодо оцінки рівня олігополістичної банківської конкуренції, а також цінової і нецінової банківської конкуренції.

Вивчення удосконалення конкурентної політики в банківському секторі національної економіки

Мета – активізація конкурентної політики в банківському секторі національної економіки

Концепції конкуренції:

Рациональна ринкова (поведінковий підхід), структурна, співконкуренції, конкурентних переваг країни, інноваційна концепція інтелектуального лідерства, «нової економіки», або гуманітарного і людського капіталу

державне регулювання конкурентного середовища в банківському секторі

дієвість практики захисту економічної конкуренції на банківському ринку

вплив іноземного капіталу на конкуренцію у банківській сфері

методичний підхід до оцінки регіональної банківської конкуренції

методичні рекомендації щодо оцінки рівня олігополістичної банківської конкуренції

методичні рекомендації щодо оцінки цінової і нецінової банківської конкуренції

Рис. 1.3 Концепція удосконалення корпоративного управління у системі сталого розвитку фінансового ринку

1. Економічна глобалізація, яка означає посилення системності організації виробництва, розподілу і споживання товарів (робіт, послуг) і капіталу у світовій економіці, приводить до зростання конкуренції у світовому масштабі через поглиблення міжнародної спеціалізації і поділу праці. Економічна інтеграція сприятливо позначиться на розвитку української економіки тільки в тому випадку, якщо українські товари і послуги виявляться досить конкурентоспроможними не тільки на зовнішньому, але і на власному внутрішньому ринку.

2. Узагальнено зміст основних концепцій конкурентно-раціональну ринкова (поведінковий підхід), структури співконкуренції, конкурентних переваг країни, інноваційна концепція інтелектуального лідерства, «нової економіки», або гуманітарного людського капіталу. Найбільш поширеним є структурний підхід, який виділяє чотири типи ринків: досконалої конкуренції, монополістичної конкуренції, олігополії та монополії. Найбільш привабливою погляду пояснення міжнародного розподілу факторів виробництва сьогодні є теорія конкурентних переваг М. Портера. Закономірності еволюції концепцій пов'язані зі зростаючим впливом на конкуренцію інновацій, системи цінностей, пріоритетів, традицій, моралі, етики суб'єктів.

3. Для характеристики конкурентної боротьби між суб'єктами господарювання використовуються різні поняття: конкурентний статус (структурний підхід), конкурентостійкість (функціональний підхід) та конкурентоспроможність (поведінковий підхід). Конкурентоспроможність формується на рівні товару, підприємств, регіону, країни, групи країн. Категорія конкурентоспроможності національної економіки має певні особливості: є атрибутом кожного господарства і виявляється у процесі міжнародних економічних відносин; має внутрішні витоки; потребує постійного розширення джерел для самодостатнього розвитку суб'єктів господарювання; визначається умовами економічного розвитку країни; виходить з соціально-економічної оптимальності, досягнутої в суспільстві; відповідальність за нею несе держава.

4. Конкуренція у фінансовому секторі економіки виникла пізніше, ніж конкуренція в промисловості, проте відрізняється розвиненістю форм і високої інтенсивністю. Конкурентами комерційних банків виступають не лише інші банки, але небанківські фінансові інститути, а також деякі нефінансові організації. Конкурентний простір представлений чисельними ринками, на яких банки виступають і як продавці, і як покупці.

5. Внутрішньогалузева конкуренція в банківському секторі носить переважно видовий характер, що пов'язано з диференціацією

фінансового продукту. Фінансові послуги можуть взаємно замінювати один одного, але не мають конкурентоздатних «замінників», тому міжгалузєва конкуренція здійснюється тільки за допомогою переливання капіталу. Обмеження цінової конкуренції вимагає від керівництва фінансових організацій зберігати якість послуг і активно використовувати рекламу. Фінансові ринки є ринками диференційованої олігополії, надаючи широкі можливості для кооперації і узгодження ринкової політики банківських інститутів.

б. Основні закономірності конкуренції на сучасному етапі: лібералізація банківської діяльності; лібералізація державного регулювання; розширення регіональної і національної сфери діяльності і глобалізація конкуренції; проникнення в традиційні банківські галузі небанківських фінансових посередників і нефінансових організацій, інтеграція і злиття ринків; сек'юритизація і інституціоналізація діяльності фінансових організацій; посилення інтенсивності конкуренції. Перераховані закономірності вже повною мірою проявляються в Україні і посилюються після приходу іноземних банків в країну.